

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ВЕЋЕ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: Невена Р. Јечменица

Тема: МЕТАЛИНГВИСТИЧКА СВЕСНОСТ КОД ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ
ПОРЕМЕЋАЈЕМ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовео Комисију: 12.4.2022. године, Веће за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

1. др Надица Јовановић Симић, редовни професор, ужа научна област *Поремећаји комуникације у логопедији*, изабрана у звање редовног професора 16.3.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, председник;
2. др Миле Вуковић, редовни професор, ужа научна област *Поремећаји језика*, изабран у звање редовног професора 16.3.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан;
3. др Мирјана Петровић Лазић, редовни професор, ужа научна област *Поремећаји говора*, изабрана у звање редовног професора 29.6.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан;
4. др Бојана Дрљан, доцент, ужа научна област *Поремећаји језика*, изабрана у звање доцента 27.10.2020. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан;

5. др Весела Миланков, ванредни професор, ужа научна област *Специјална едукација и рехабилитација*, изабрана у звање ванредног професора 26.1.2022. године, Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет, члан.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Невена (Радивоје) Јечменица

Датум рођења, општина, република: 8.7.1988. године, Пљевља, Црна Гора.

Основне академске студије завршила је 2012. године на Универзитету у Београду – Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, студијски програм *Логопедија*, са просечном оценом 8,75. На мастер академским студијама студијског програма *Логопедија* на истом факултету, кандидаткиња је положила све испите предвиђене програмом мастер академских студија са просечном оценом 9,80 и одбраном завршног рада на тему „*Аудитивне, визуелне и језичке способности код деце са дисграфијом*“. На Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, уписала је докторске академске студије школске 2014/2015. године, студијски програм *Специјална едукација и рехабилитација*, а у школској 2016/2017. години, одлуком Наставно научног већа Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију 29.11.2016. године, кандидаткињи је одобрен прелазак на докторске академске студије студијског програма *Логопедија*. Положила је све испите на докторским академским студијама, са просечном оценом 9,60. Аутор је 59 радова.

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

”МЕТАЛИНГВИСТИЧКА СВЕСНОСТ КОД ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ ЈЕЗИЧКИМ ПОРЕМЕЋАЈЕМ”

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација ”**Металингвистичка свесност код деце са развојним језичким поремећајем**” написана је на 275 страна, уз додатних 16 страна прилога (Табела П1- *Дескриптивни показатељи на задацима за процену језичких способности и артикулације гласова на целом узорку деце*, Табеле П2 до П11 - *Предиктивна вредност независних варијабли на задацима за процену језичких и артикулационих способности*, примери задатака за процену језичких способности, биографија кандидата и изјава о ауторству, истоветности

штампане и електронске верзије докторског рада и коришћењу). Дисертација садржи 76 табела и 46 графикана.

Рукопис, коме претходи резиме на српском и енглеском језику садржи следећа поглавља: Увод (11. страна); Теоријски део (од 13. до 73. стране) који је подељен на следеће одељке: Карактеристике типичног говорног, језичког и комуникативног развоја (од 13. до 24. стране), Развој језичких способности (од 25. до 55. стране), Металингвистичка свесност (од 56. до 60. стране) и Развојни језички поремећај (од 61. до 73. стране); Истраживачки део (од 75. до 291. стране) кога чини: Предмет, циљ, задаци и хипотезе истраживања (од 75. до 77. стране), Методологија истраживања (од 78. до 90. стране), Резултати истраживања (од 91. до 178. стране), Дискусија (од 174. до 215. стране), Закључци (од 216. до 222. стране), Литература (од 223. до 274. стране) и Прилози (од 275. до 288. стране).

Литературу чини 981 библиографска јединица, од тога 933 (95,11%) иностраних наслова и 48 (4,89%) домаћих. Издања у последњих пет година обухватају 70 референци. Од тог броја 49 су стране референце, а 21 домаће. Издања у последњих десет година обухватају 165 референци. Одређен број референци старијих од десет година представљају историјски осврт на предмет истраживања.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део докторске дисертације приказује процес језичког развоја као континуум постепених промена, истичући да се овај процес не одвија увек и код сваког детета потпуно равномерно. Наглашава се потреба за истраживањима природе, узрока и клиничких манифестација развојних језичких поремећаја која пружају важан увид у природу језичког развоја и воде до иновативних клиничких приступа у третману ових поремећаја.

Поглавље **Теоријска разматрања** састоји се из четири дела. У првом делу су приказане карактеристике типичног говорног, језичког и комуникативног развоја. Говор, језик и комуникација су дефинисани са различитих аспеката и објашњена је њихова међуусловљеност. Поред овога, приказане су најзначајније карактеристике нивоа структуре језика: фонетике, фонологије, морфологије, синтаксе, семантике и прагматике. Такође, истакнуте су карактеристике рецептивне и експресивне компоненте језика и објашњени процеси језичког разумевања и језичке продукције у контексту типичног језичког развоја. У другом делу је приказан процес развоја језичких способности, укључујући прелингвалну и лингвалну фазу развоја. У оквиру прелингвистичке фазе развоја приказане су карактеристике развојних процеса који претходе појави говорног језика. Лингвистичка фаза развоја је приказана кроз детаљан опис фонолошког, синтаксичког, лексичко-семантичког и прагматског развоја.

Такође, приказане су и неке од најзначајнијих теорија језичког развоја, као што су теорије фонолошког и синтаксичког развоја. Трећи део теоријских разматрања укључује дефинисање металингвистичке свесности кроз приказ фаза металингвистичког развоја. Кандидаткиња приказује дефиниције металингвистичке свесности различитих аутора и наглашава да задаци процене металингвистичке свесности укључују висок ниво аналитичког језичког знања. Такође, у овом делу је приказан ток развоја металингвистичке свесности код деце, при чему се наглашава интензиван развој ових способности на узрасту између четврте и осме године, док се неки аспекти металингвистичке свесности развијају током основне и средње школе. Истакнуто је неколико разлога због којих проучавање металингвистичке свесности ауторима представља проблем, као што је интеракција између језика и когниције, као и постојање различитих нивоа металингвистичке свесности. На крају овог дела дат је приказ задатака на основу којих се металингвистичка свесност може процењивати код деце. У четвртом делу су приказане карактеристике развојног језичког поремећаја. Кандидаткиња истиче да је језички поремећај код деце типичног развоја различито дефинисан кроз историју и приказује различите класификације језичких и говорних поремећаја. Поред овога, приказани су и критеријуми за дијагностиковање и учесталост развојног језичког поремећаја. На крају овог дела су наведене основне клиничке манифестације језичког и когнитивног развоја код деце са развојним језичким поремећајем. Кандидаткиња истиче недостатак специфичних и прецизно дефинисаних дијагностичких критеријума, који заједно са различитим дефиницијама развојног језичког поремећаја воде до низа проблема. Такође, кандидаткиња истиче да се у највећем броју истраживања језички дефицити код ове групе деце анализирају у односу на поједине нивое организације језичког система, као што су фонолошки, лексички, синтаксички, семантички и прагматски ниво језичких способности. На основу наведених чињеница, на нашем подручју је наглашена потреба за применом опсежне стандардизоване батерије тестова за процену језичких способности на великом узорку деце предшколског узраста, на основу које би се утврдила учесталост развојног језичког поремећаја и карактеристике језичких способности код ове групе деце. Ово је уједно и **Предмет истраживања**. Овако дефинисан предмет истраживања заснован је на чињеници да деца развијају фонолошку, морфолошку, лексичку, синтаксичку и прагматску свесност као део њиховог ширег металингвистичког знања, као и да би примена опсежне батерије тестова за процену језичких способности омогућила утврђивање карактеристика металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем.

Комисија сматра да је предмет истраживања адекватно научно утемељен и заснован на савременим теоријским концептима и истраживачких студијама.

На основу предмета истраживања, формулисани су следећи **циљеви**:

1) Утврђивање учесталости *развојног језичког поремећаја* на узорку деце предшколског узраста када се користе различити критеријуми:

а) поређењем постигнућа деце из узорка са нормама које су утврђене стандардизацијом CELF- 4 батерије тестова на деци америчке популације;

б) критеријум одступања од најмање две стандардне девијације у два или више задатака за процену развијености рецептивног и експресивног говора, на основу резултата добијених у нашем истраживању;

2) Утврђивање карактеристика артикулационих способности и фонемског слуха код деце са развојним језичким поремећајем;

3) Утврђивање карактеристика металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем и то:

а) карактеристика фонолошког нивоа развијености језичке структуре;

б) карактеристика синтаксичког нивоа развијености језичке структуре;

в) карактеристика лексичко-семантичког нивоа развијености језичке структуре;

г) карактеристика прагматског нивоа развијености језичке структуре;

4. Утврђивање карактеристика вербалне радне меморије код деце са развојним језичким поремећајем, као и односа између нивоа развијености вербалне радне меморије и металингвистичке свесности код ове групе деце;

5. Утврђивање значаја пола и социоекономског статуса породице као показатеља развијености језичких способности код деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја.

За реализацију постављених циљева истраживања дефинисани су следећи **задачи**:

1. Прикупљање података о демографским карактеристикама деце предшколског узраста;

2. Процена учесталости развојног језичког поремећаја код деце предшколског узраста у односу на различите критеријуме:

а) поређењем постигнућа деце из нашег узорка са нормама које су утврђене стандардизацијом CELF- 4 батерије тестова на деци америчке популације;

б) критеријум одступања од најмање две стандардне девијације у два или више задатака за процену развијености рецептивног и експресивног говора, на основу резултата добијених у нашем истраживању;

3. Процена артикулационих способности и фонемског слуха код деце са развојним језичким поремећајем;

4. Процена металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем и то:

- а) процена фонолошких способности;
- б) процена синтаксичких способности;
- в) процена лексичко-семантичких способности;
- г) процена прагматских способности;

5. Процена вербалне радне меморије код деце са развојним језичким поремећајем, као и процена односа између вербалне радне меморије и металингвистичке свесности код ове групе деце;

6. Процена значаја пола и социоекономског статуса породице као показатеља развијености језичких способности код деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја.

Хипотезе истраживања су постављене на основу претходно приказаних теоријских разматрања, као и на основу предмета и циљева истраживања.

Поглавље **Методологија истраживања** садржи начин формирања и опис узорка, ток и начин прикупљања података и приказ метода обраде података који је у складу са предметом и циљевима истраживања. **Узорак истраживања** чинило је 240 деце (127 дечака и 113 девојчица), узраста од пет до седам и по година. Критеријуми за укључивање деце у узорак подразумевали су: одсуство сензорних и моторичких поремећаја, уредан неуролошки, емоционални и социјални развој, као и најмање просечан ниво интелектуалног функционисања. Истраживање је реализовано по типу студије пресека, у периоду од марта 2020. године до јула 2021. године у предшколској установи "Звездара" у Београду. **Инструменте истраживања** чинили су: 1) Глобални артикулациони тест (Kostić, Vladislavljević & Popović, 1983); 2) Тест за испитивање разликовања фонема (Тест за процену фонемског слуха) (Kostić, Vladislavljević & Popović, 1983); 3) CELF-4 батерија тестова за процену језичких способности (Semel et al., 2003). Процена језичких способности за децу узраста од пет до осам година извршена је уз примену следећих суптестова: а) *Разумевање и извршавање инструкција*; б) *Структура речи*; в) *Присећање реченица*; г) *Формулисање реченица*; д) *Класе речи*; е) *Структура реченице*; е) *Експресивни речник*; ж) *Разумевање кратких прича*; з) *Фонолошка свесност*; и) *Асоцијације речи*; ј) *Брзо аутоматско именовање*; к) *Понављање бројева*; л) *Понављање аутоматизованих вербалних секвенци*; м) *Прагматски профил*. Постигнуће деце на прва четири теста као резултат даје *скор опште језичке развијености*, на основу којег се утврђује присуство/одсуство језичког поремећаја. Остали тестови се користе за утврђивање карактеристика језичког поремећаја.

У поглављу **Резултати истраживања** садржани су табеларно и графички приказани резултати анализе учесталости и карактеристика језичких и артикулационих способности деце са развојним језичким поремећајем. Резултати су детаљно елаборирани, а све у складу са циљевима и задацима истраживања. У складу са циљевима истраживања, најпре су приказани резултати процене учесталости развојног језичког поремећаја у односу на различите критеријуме. Добијени резултати анализирани су у односу на пол, узраст и социоекономски статус породице. Резултати процене металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем и поређење њиховог постигнућа са децом типичног развоја приказани су кроз примену одговарајућих статистичких метода (*Mann-Whitney test*). Кандидаткиња је детаљно приказала постигнуће деце на свим примењеним инструментима истраживања. У другом делу приказани су резултати процене металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем на различитим узрастима, са узрасним интервалом од шест месеци. Применом *Mann-Whitney testa* у оквиру свих узрасних група анализирани су разлике у језичким способностима између деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја. У трећем делу, применом *Quade's ANCOVA* анализе приказани су резултати поређења постигнућа на задацима језичких способности између деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја уз изузимање утицаја узраста. Утврђивање карактеристика језичких способности деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја у односу на социодемографске чиниоце - пол и социоекономски статус породице реализовано је уз примену *Mann-Whitney testa* и *Kruskal Wallis testa*. У последњем делу резултата истраживања уз примену *višestruke linearne regresije* испитиван је утицај независних варијабли пола, узраста, као и образовања мајке и оца на постигнуће деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног језичког развоја на задацима процене језичких и артикулационих способности.

У поглављу **Дискусија** дат је доследан и систематичан преглед добијених резултата које кандидаткиња појединачно анализира и упоређује са резултатима истраживања других аутора који су се бавили истим или сличним темама истраживања. Резултати испитивања језичких способности код деце са развојним језичким поремећајем анализирани су у контексту постојећих теорија, резултата других истраживања и практичних импликација. Садржај овог поглавља представља резултат детаљне анализе постојеће литературе у области језичких поремећаја.

Поглавље **Закључак** се састоји из свеобухватног приказа резултата истраживања, на основу прикупљених и анализираних података и у складу са постављеним циљевима, задацима и хипотезама у овој дисертацији. На крају овог поглавља наведене су практичне импликације, као и препоруке за будућа истраживања.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Саопштење са међународног скупа штампано у целини (M33)

1. Јечменица, Н., Голубовић, С. (2021). Однос између социоекономског статуса родитеља, фонолошке свесности и радне меморије код деце предшколског узраста. У И. Стојковић, Б. Дучић и К. Станимиров (Ур.), Зборник радова 11. Међународног научног скупа "Специјална едукација и рехабилитација ДАНАС" (стр. 389-397). Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Рад у врхунском часопису националног значаја (M51)

1. Јечменица, Н., Голубовић, С. (2021). Фонолошка свесност, вербална радна меморија и брзо аутоматско именовање као показатељи развијености речника код деце предшколског узраста. *Специјална едукација и рехабилитација*, 20(4), 239-257. <https://doi.org/10.5937/specedreh20-34404>

Предавање по позиву са скупа националног значаја штампано у целини (M61)

1. Јечменица, Н., Голубовић, С. (2022). Дијагностичка процена фонолошке свесности код деце: адаптација и примена инструмента. Зборник радова Петог симпозијума Удружења логопеда Србије "Тимски рад у логопедији и дефектологији", 9. и 10. април 2022. Београд (прихваћен за објављивање).

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У односу на постављене циљеве, а на основу добијених резултата истраживања издвојени су следећи закључци:

- У истраживању на узорку од 240 деце узраста од пет до седам и по година, анализом добијених резултата у односу на стандардне девијације постигнућа утврђено је да 6,70% деце испољава одступање за више од две стандардне девијације ($- 2 SD$) у односу на просечно постигнуће њихових вршњака. Добијени резултати су показали да је развојни језички поремећај чешће присутан код дечака (62,50%) у односу на девојчице (37,50%).
- Деца са развојним језичким поремећајем у целини имају статистички значајно ниже постигнуће на задацима процене *разумевања и праћења инструкција* и *разумевања кратких*

прича у односу на децу типичног развоја. Упркос развојном напретку, деца са развојним језичким поремећајем у најстаријој узрасној групи (седам до седам и по година) на задатку *разумевање и праћење инструкција* испољавају кашњење од 18-24 месеца у односу на постигнуће деце типичног развоја истог узраста. За разлику од овога, постигнуће деце са развојним језичким поремећајем на задатку *разумевања кратких прича* на најстаријем узрасту (седам до седам и по година) је просечно ниже од постигнућа деце типичног развоја на најмлађем узрасту (пет до пет и по година).

- Деца са развојним језичким поремећајем остварују статистички значајно ниже постигнуће у односу на децу типичног развоја на задацима *језичке продукције – формулисање реченица*. Разлике у постигнућу између деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја на задатку *језичка продукција – формулисање реченица* су изражене између свих узрасних група. Разлике у постигнућу између најстарије групе (седам до седам и по година) деце са развојним језичким поремећајем и најмлађе узрасне групе (пет до пет и по година) деце типичног развоја указују на кашњење у развијености *језичке продукције* за више од 24 месеца.

Анализом постигнућа на задацима процене металингвистичке свесности утврђено је следеће:

- Деца са развојним језичким поремећајем постижу статистички значајно нижи успех на задацима *продукције синтаксичких јединица* и *разумевања синтаксичких односа* у поређењу са децом типичног развоја. Ова деца постижу бољи успех на задацима *разумевања* у односу на *продукцију синтаксичких јединица*, из чега произилази да су *рецептивне синтаксичке способности* и поред постојећих дефицита боље развијене код ове групе деце, нарочито на узрасту старијем од шест година. Резултати поређења постигнућа најстарије групе (седам до седам и по година) деце са развојним језичким поремећајем и најмлађе групе деце типичног развоја указују на кашњење у развијености способности продукције синтаксичких јединица које је веће од 24 месеца. Иако је развојни скок у домену синтаксичких способности утврђен у оба задатка за процену, само се на задатку *разумевања синтаксичких односа* постигнуће деце значајно приближило вршњацима типичног развоја. Из овога произилази да иако развој синтаксичких способности код деце са развојним језичким поремећајем напредује током времена, резултати су више уочљиви у оквиру *рецептивних синтаксичких способности* у односу на *експресивне*.

- Утврђене су статистички значајне разлике у *разумевању и продукцији семантичких односа*, *обиму експресивног речника* и *семантичкој флуентности* код деце са развојним језичким поремећајем у корист деце типичног развоја. Код деце са развојним језичким поремећајем проблем није само у приступу лексичко-семантичком систему на задацима

именовања, што имплицира да дефицити иако су мање изражени ипак постоје и на нивоу рецептивног речника. Деца са развојним језичким поремећајем упркос постојећим дефицитима у различитим модалитетима језика, имају боље постигнуће на задацима *разумевања* у односу на *продукцију речи са значењем*. На задацима процене *обима речника* добијени резултати говоре у прилог израженим дефицитима у језичкој продукцији код ове групе деце који се не смањују значајно са узрастом. Поређењем постигнућа деце са развојним језичким поремећајем на најстаријем узрасту (седам до седам и по година) и деце типичног развоја на најмлађем узрасту (пет до пет и по година) на свим задацима, утврђено је кашњење у развијености лексичко-семантичких способности од 24 месеца.

- На задацима процене *артикулационих способности* резултати показују да деца са развојним језичким поремећајем продукују статистички значајно мањи број правилно изговорених гласова у односу на децу типичног развоја. Анализом резултата утврђено је да 68,70% деце са развојним језичким поремећајем испољава неправилан изговор гласова. Са друге стране, у групи деце типичног развоја неправилан изговор гласова је утврђен код 32,40% деце. У групи деце са развојним језичким поремећајем 43,80% деце испољава низак степен дискриминације за неке од фонемских парова. Са друге стране, низак степен дискриминације фонемских парова утврђен је код 13,80% деце типичног развоја.

- Деца са развојним језичким поремећајем постигла су статистички значајно нижи успех на свим задацима фонолошке свесности у односу на децу типичног развоја и то: *фонолошка свесност – укупно, слоговна свесност, сегментација реченица и рима, идентификација фонема у речима, анализа и синтеза фонема, елиминација слогова и фонема у речима, супституција фонема у речима и фонемског слуха*. Ова деца остварују релативно добар успех на задацима *слоговне свесности, сегментације реченица и риме* у односу на друге задатке фонолошке свесности.

- На задацима *идентификације фонема у речима и анализе и синтезе фонема* разлике у постигнућу између две групе деце су мање изражене у млађим узрасним групама, док са узрастом постају знатно израженије. Након шесте године, динамика развоја ових способности се креће вишом узлазном путањом код деце типичног развоја, док деца са развојним језичким поремећајем спорије напредују са кашњењем од најмање 12 месеци у односу на просечно постигнуће деце типичног развоја до узраста од седам и по година. Деца са развојним језичким поремећајем испољавају дефиците манипулације фонема на вишим нивоима који укључују *елиминацију и супституцију слогова и фонема*. Увидом у динамику развоја ових способности утврђено је да постигнуће деце са развојним језичким поремећајем на најстаријем узрасту (седам до седам и по година) одговара постигнућу деце типичног развоја узраста од шест година, што указује на кашњење у развијености ових способности од 12-18 месеци.

- Деца са развојним језичким поремећајем у целини имају лошије резултате на свим задацима за процену прагматских способности у корист деце типичног развоја, при чему су најизраженије разлике утврђене на млађим узрастима. Након почетног периода споријег развоја, после узраста од пет и по година (*вербални аспекти*), односно шест година (*невербална комуникација*) деца са развојним језичким поремећајем се не разликују значајно у односу на децу типичног развоја истог узраста, иако у просеку постижу ниже резултате на свим задацима. Добијени резултати говоре у прилог блажим дефицитима у развијености прагматских способности код деце са развојним језичким поремећајем. Када се узму у обзир резултати у оквиру појединачних узрастних група, добијени резултати су у складу са традиционалним гледиштем које сматра да деца са развојним језичким поремећајем имају боље развијене прагматске способности у односу на друге структуралне аспекте језика.

- Резултати процене *радне меморије* показују да деца са развојним језичким поремећајем остварују свеукупно значајно ниже постигнуће у односу на децу типичног развоја. На узрасту од седам и по година деца са развојним језичким поремећајем су остварила постигнуће које одговара млађој деци типичног развоја узраста од шест година, што указује на кашњење од 18 месеци у развијености ове способности. *Сви задаци за процену вербалне радне меморије* остварују статистички значајне позитивне корелације са свим тестовима за процену језичких способности, као и са артикулационим способностима.

- Анализирајући појединачно постигнуће на задацима утврђено је да су девојчице са развојним језичким поремећајем успешније од дечака на задацима процене структуралних аспеката језика, као што су *фонолошке, синтаксичке и лексичко-семантичке способности, разумевању и продукцији језика* као и *прагматским аспектима* комуникативних способности, док су дечаци са развојним језичким поремећајем били успешнији на задацима процене *артикулационим способностима, обиму експресивног речника, као и вербалној радној меморији и брзом аутоматском именовану*.

- Утврђен је статистички значајан утицај вишег нивоа образовања мајке на постигнуће деце у задатку *прагматски профил – укупно*. Такође, утврђене су статистички значајне разлике у корист деце чији очеви имају завршену средњу школу као највиши формални степен образовања на задацима за процену прагматских способности: *конверзацијске способности, невербална комуникација и укупан скор*. И на крају, утврђене су статистички значајне разлике у корист деце чији очеви имају формално образовање вишег степена на задацима за процену: *обима експресивног речника, продукције синтаксичких јединица, као и фонолошке свесности* (идентификација фонема у речима, анализа и синтеза фонема, супституција фонема у речима и фонолошка свесност – укупно).

Упоредна анализа резултата кандидата са резултатима литературе

Упоредном анализом са резултатима других аутора, можемо констатовати да су налази добијени у овом истраживању у складу са налазима из постојеће литературе у овој области, као и да је тема докторске дисертације веома актуелна. У дисертацији је истакнут значај примене опсежне батерије тестова у циљу дијагностичке процене језичких способности код деце и утврђивања карактеристика металингвистичке свесности код деце са развојним језичким поремећајем.

Учесталост развојног језичког поремећаја. Резултати процене учесталости развојног језичког поремећаја у односу на стандардне девијације постигнућа на основу резултата добијених у истраживању, показали су да 6,70% деце из узорка испољава одступање за више од две стандардне девијације ($- 2 SD$) у односу на просечно постигнуће њихових вршњака. Добијени резултати су у складу са истраживањима која показују да од 4-7% деце предшколског узраста испољава клиничке манифестације развојног језичког поремећаја (Bishop et al., 2017; Norbury et al., 2016; Pham et al., 2019; Tomblin et al., 1997).

Разумевање језика и језичка продукција код деце са развојним језичким поремећајем. Деца са развојним језичким поремећајем у целини остварују статистички значајно ниже постигнуће у односу на децу типичног развоја на задацима језичког разумевања. Кандидаткиња истиче да упркос развојном напретку, резултати постигнућа деце на задатку *разумевање и праћење инструкција* показују да деца са развојним језичким поремећајем на најстаријем узрасту постижу резултате који приближно одговарају постигнућу деце типичног развоја узраста од пет и по до шест година. За разлику од овога, постигнуће деце са развојним језичким поремећајем на задатку *разумевања кратких прича* на најстаријем узрасту је просечно ниже од постигнућа деце типичног развоја на најмлађем узрасту. Добијени резултати су у складу са истраживањима која код деце са развојним језичким поремећајем потврђују широк спектар дефицита на нивоу разумевања реченица (Bishop et al., 2000; Deevy & Leonard, 2004; Evans, 2002; Leonard & Deevy, 2010; Norbury et al., 2001; Rispens & Been, 2007; Robertson & Joannis, 2010). Деца са развојним језичким поремећајем остварују статистички значајно ниже постигнуће у односу на децу типичног развоја на задацима *језичке продукције – формулисање реченица*. Разлике у постигнућу између најстарије групе деце са развојним језичким поремећајем и најмлађе узрасне групе деце типичног развоја указују на кашњење у развијености језичке продукције за више од 24 месеца. Резултати су показали да је највећи број продукованих реченица код деце са развојним језичким поремећајем био аграматичан, са изостављањем функционалних речи, док су деца често продуковала и непотпуне реченице. У истраживању способности језичке продукције, уз примену истог инструмента Хенријева и сар. (Henry et al.,

2012) су утврдили изражене дефиците у формулисању реченица код деце са развојним језичким поремећајем. У оквиру анализе добијених резултата истраживања кандидаткиња наглашава да дефиците разумевања језика и језичке продукције код деце са развојним језичким поремећајем не можемо разматрати одвојено од дефицита на плану фонологије, морфологије, синтаксе, семантике и прагматике.

Синтаксичке способности код деце са развојним језичким поремећајем. Деца са развојним језичким поремећајем постигла су статистички значајно нижи успех на задацима *продукције синтаксичких јединица* и *разумевања синтаксичких односа* у односу на децу типичног развоја. Утврђено је да је *рецептивни модалитет синтаксичких способности* и поред постојећих дефицита боље развијен код ове групе деце, нарочито на узрасту старијем од шест година. Деца са развојним језичким поремећајем праве највише грешака на задацима који подразумевају: употребу глагола будућем времену, употребу именица у множини, употребу именица – изведеница, употребу присвојних придева, компарацију придева, употребу личне заменице ”они” и формулацију синтаксички правилних сложених реченица на основу слика. Добијени образац типова грешака је у складу са истраживањима морфосинтаксичких дефицита код ове групе деце у различитим областима (Calder et al., 2021; Courtwright & Courtwright, 1976; Ebels, 2007, 2008; Joannis & Seidenberg, 1998; Leonard et al., 2003; Rice et al., 1995; van der Lely & Ullman, 2001; Weismer & Branch, 1989).

Лексичко-семантичке способности код деце са развојним језичким поремећајем. Утврђене су статистички значајне разлике у *разумевању* и *продукцији семантичких односа*, *обиму експресивног речника* и *семантичкој флуентности* код деце са развојним језичким поремећајем у односу на децу типичног развоја, са бољим постигнућем деце на задацима разумевања у односу на продукцију речи са значењем. Резултати ове студије који указују на дефиците семантичке флуентности потврђени су и у другим истраживањима деце са развојним језичким поремећајем (Henry et al., 2012; Lukács et al., 2016; Rodriguez et al., 2017; Weckerly et al., 2001). Доминантан тип грешака које су деца са развојним језичким поремећајем испољавала на задацима именовања подразумевали су продукцију речи које су семантички повезане са траженом речју, као и оmissiје (изостављање одговора). Сличан образац дефицита у организацији лексичко-семантичких репрезентација утврђен је и у другим истраживањима (Dockrell et al. 2003; McGregor & Apel, 2002; McGregor et al., 2002; Nikolić i sar., 2019; Sheng & McGregor, 2010). Поред овога, резултати истраживања су у складу са налазима других аутора, да су деца са развојним језичким поремећајем мање успешна на задацима именовања у односу на своје вршњаке типичног развоја (Dockrell & Messer, 2007; Drljan, 2017; German & Newman, 2004; McGregor et al., 2002; Messer & Dockrell, 2006; Seiger-Gardner & Schwartz, 2008; Vuković et al., 2010).

Фонолошке и артикулационе способности код деце са развојним језичким поремећајем.

Деца са развојним језичким поремећајем постигла су статистички значајно нижи успех на свим задацима фонолошке свесности у односу на децу типичног развоја. Највећи успех деца са развојним језичким поремећајем постижу на задацима слоговне свесности и риме. Боље постигнуће на задацима слоговне свесности и риме у односу на друге задатке фонолошке свесности потврђено је и у другим истраживањима (Geudens & Sandra, 2003; Golubović i sar. 2019). На задацима *идентификације фонема у речима* и *анализе и синтезе фонема* разлике у постигнућу између две групе деце су мање изражене у млађим узрасним групама, док са узрастом постају знатно израженије. Такође, код деце са развојним језичким поремећајем утврђени су изражени дефицити манипулације фонема на вишим нивоима који укључују елиминацију и супституцију фонема. Резултати истраживања кандидаткиње потврђују теорије о споријим токовима развоја на континууму фонолошке свесности код деце са развојним језичким поремећајем (Bishop et al., 2009; Catts et al., 2005; Claessen & Leitao, 2012; Schwartz, 2009; Tatcher, 2010; Vanderwalle et al. 2010). На задацима процене *артикулационих способности* резултати су показали да деца са развојним језичким поремећајем продукују статистички значајно мањи број правилно изговорених гласова у односу на децу типичног развоја. Добијени резултати потврђују да фонетски репертоар деце са развојним језичким поремећајем садржи грешке у изговору консонаната, али и вокала, што показују и резултати других аутора (Fee, 1995; Nettlebladt, 1992; Rescorla & Bernstein Ratner, 1996; Rvachew et al., 2007; Vuković et al., 2010; Webster et al., 2006). Резултати процене развијености *фонемског слуха* показали су значајне разлике у развијености ове способности код деце са развојним језичким поремећајем у односу на децу типичног развоја. Друга истраживања потврдила су дефиците у фонемској перцепцији код деце са развојним језичким поремећајем (Attoni et al., 2010; Bishop et al., 2005; Crosbie et al., 2002; Sutherland & Gillon, 2005, 2007; Quam et al., 2021; Ziegler et al., 2005).

Прагматске способности код деце са развојним језичким поремећајем. Анализом резултата групе деце са развојним језичким поремећајем утврђено је статистички значајно ниже постигнуће на свим задацима за процену прагматских способности у корист деце типичног развоја. Са друге стране, разматрањем постигнућа у оквиру различитих узрасних група, статистички значајне разлике у корист деце типичног развоја утврђене су само код најмлађе узрасне групе на задацима процене вербалних аспеката прагматских способности, односно код две најмлађе групе на задацима процене невербалних комуникативних способности. Ипак, и поред одсуства статистички значајних разлика на старијим узрастима, деца са развојним језичким поремећајем остварују просечно ниже постигнуће у односу на вршњаке типичног развоја на наведеним задацима. Добијени резултати су у складу са традиционалним гледиштем

које сматра да деца са развојним језичким поремећајем имају боље развијене прагматске способности у односу на друге структуралне аспекте језика, што је у складу са резултатима истраживања ван дер Лелијеве (van der Lely, 1997). Кандидаткиња у дискусији добијених резултата напомиње да су подаци о прагматским способностима деце добијени искључиво на основу мишљења матичних васпитача у оквиру предшколске установе, који су за свако дете засебно попуњавали прагматски профил. Резултати су показали да васпитачи предшколске установе виде децу са развојним језичким поремећајем као мање компетентну у погледу језичких, конверзацијских и невербалних комуникацијских способности. Њихово мишљење је да дефицити ове деце нису ограничени искључиво на домен језичких способности, већ се протежу и на друге области развоја као што су социјалне компетенције и формирање позитивних односа са вршњацима, што је у складу са резултатима других истраживања (Bishop, 1998; Bishop & Baird, 2001; Brock et al., 2008; Davies et al., 2016; Gertner et al. 1994; Laws & Bishop, 2004; Rice et al. 1991).

Вербална радна меморија код деце са развојним језичким поремећајем. Резултати истраживања су показали да деца са развојним језичким поремећајем испољавају дефиците на нивоу краткорочне меморије, мерену задацима процене фонолошке петље, што је потврђено и у другим истраживањима (Archibald & Gathercole, 2006; Botting & Conti-Ramsden, 2001; Conti-Ramsden et al., 2001; Claessen, 2013; de Bree et al., 2010; Ellis Weismer et al., 2000; Gathercole et al., 2005; Lukács et al., 2016; Marton & Schwartz, 2003; Reichenbach et al., 2016). Резултати процене *радне меморије* показују да деца са развојним језичким поремећајем остварују свеукупно значајно ниже постигнуће у односу на децу типичног развоја. Наиме, деца из ове групе у просеку не понављају тачно ниједан цео низ бројева обрнутим редоследом, са максималним постигнућем понављања једног низа који се састоји од два задатка. Дефицити *радне меморије* код деце са развојним језичким поремећајем утврђени су и у другим истраживањима (Claessen, 2013; Marton & Schwartz, 2003; Montgomery et al., 2019; Rodriguez et al., 2017; Vugs et al., 2014). У дискусији резултата кандидаткиња истиче да су у истраживање укључени само они задаци који подразумевају вербално посредовање. С тим у вези истиче се да је важно ограничити се од закључака да ли су утврђени дефицити код деце са развојним језичким поремећајем ограничени само на вербалне задатке, или су дефицити егзекутивних функција код ове групе деце независни од вербалног/невербалног модалитета, као што тврде неки аутори (Bishop, 2002; Cowan et al., 2005; Ullman & Pierpont, 2005).

Социодемографски чиниоци и постигнуће на задацима за процену језичких и артикулационих способности код деце са развојним језичким поремећајем. Кандидаткиња истиче да у постојећој литератури о развојном језичком поремећају није присутан велики број истраживања која су детаљније посвећена испитивању полних разлика у језичком

функционисању код ове групе деце. Резултати истраживања су показали статистички значајне разлике у постигнућу у корист девојчица са развојним језичким поремећајем у два задатка и то: *разумевање синтаксичких односа* и *семантичка флуентност*. Додатно, анализом показатеља развијености језичких способности у овој групи деце утврђено је статистички значајно боље постигнуће девојчица у задацима *продукција синтаксичких јединица*, *језичка продукција - формулисање реченица* и *супституција фонема у речима*. Бољи резултати девојчица у односу на дечаке у групи деце са развојним језичким поремећајем утврђени су у неколицини истраживања (Bornstein et al., 2004; Fey et al., 2004; Rice & Hoffman, 2015). Што се тиче разлога зашто су девојчице успешније од дечака, кандидаткиња истиче да анализа постигнућа само у односу на социјалне факторе није довољно објашњење. Поред објашњења која укључују социјалне факторе у литератури се истичу биолошке разлике (Lebel et al., 2009; Qiu et al., 2011; Shaywitz et al., 1995), као и перцепција родних улога (Cherry & Lewis, 1978; Halverson & Waldrop, 1970; Leaper, 2002; Lips & Colwill, 1978) као фактори који доприносе предности девојчица на језичким задацима. Анализом показатеља постигнућа утврђен је статистички значајан утицај вишег нивоа образовања мајке на постигнуће деце у задатку *прагматски профил – укупно*. Анализом постигнућа деце са развојним језичким поремећајем на задацима за процену језичких способности у односу на образовање оца утврђене су статистички значајне разлике у корист деце чији очеви имају завршену средњу школу као највиши формални степен образовања на задацима за процену *прагматских способности*. На задатку процене *обима експресивног речника* утврђене су статистички значајне разлике у корист деце чији очеви имају завршен факултет. Додатно, анализом показатеља развијености језичких способности у групи деце са развојним језичким поремећајем утврђен је статистички значајан утицај вишег степена образовања очева на задацима за процену *продукције синтаксичких јединица*, као и *фонолошке свесности*. Кандидаткиња наглашава да резултати истраживања нису пружили јасне доказе о негативним ефектима нижег социоекономског статуса на развијеност језичких способности код деце са развојним језичким поремећајем и деце типичног развоја.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидаткиња је структурисала налазе истраживања на начин који омогућава јасан, систематичан и прегледан приказ резултата у областима разумевања и продукције језика, металингвистичке свесности и вербалне радне меморије деце са развојним језичким поремећајем.

Комисија сматра да је начин приказивања и интерпретације резултата у складу са постављеним циљевима и задацима истраживања, методолошким правилима и етичким принципима.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Анализом урађене докторске дисертације кандидаткиње Невене Јечменице, Комисија констатује да рукопис "**Металингвистичка свесност код деце са развојним језичким поремећајем**" представља оригиналан научни рад који доприноси продубљивању знања о разумевању и продукцији језика, металингвистичкој свесности и вербалној радној меморији деце са развојним језичким поремећајем.

Докторска дисертација "**Металингвистичка свесност код деце са развојним језичким поремећајем**" кореспондира са нацртом за израду докторске дисертације и садржи све неопходне елементе, који су јасно структурирани, презентовани, образложени и поткрепљени информацијама из релевантне литературе. Методологија и примењени инструменти процене, као и статистичка обрада резултата у складу су са циљевима и задацима истраживања. Добијени резултати интерпретирани су у контексту теоријских сазнања и налаза ранијих истраживања о разумевању и продукцији језика, синтаксичким, лексичко-семантичким, фонолошким, артикулационим и прагматским способностима, као и вербалној радној меморији деце са поремећајима у језичком развоју. Оригиналност докторске дисертације огледа се у избору предмета истраживања, заснованом на познавању савремених теоријских концепата и истраживачких студија, дизајну истраживања, анализи и интерпретацији резултата. Применом опсежне батерије инструмената за процену језичких и артикулационих способности, утврђен је ниво развијености наведених способности код деце са развојним језичким поремећајем у поређењу са децом типичног језичког развоја. На основу резултата истраживања изнете су практичне импликације резултата истраживања и смернице за будућа истраживања језичких способности код деце са поремећајем у језичком развоју.

На основу резултата Извештаја о провери обима и садржине подударана текста докторске дисертације са текстовима који су доступни за поређење уз помоћ специјализованог софтвера који је обезбедио Универзитет у Београду, утврђена количина подударана текста докторске дисертације "**Металингвистичка свесност код деце са развојним језичким поремећајем**" кандидаткиње Невене Јечменице износи 8%, што указује на оригиналност докторске дисертације.

X ПРЕДЛОГ

Комисија са задовољством предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, да прихвати извештај о оцени урађене докторске дисертације под називом ”Металингвистичка свесност код деце са развојним језичким поремећајем“, кандидата Невене Јечменице и упути у даљу процедуру.

У Београду, 19.4.2022. године

КОМИСИЈА

Др Надица Јовановић Симић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

Др Миле Вуковић, редовни професор, Универзитет
у Београду – Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију

Др Мирјана Петровић Лазић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

Др Бојана Дрљан, доцент, Универзитет у Београду –
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Весела Миланков, ванредни професор,
Универзитет у Новом Саду, Медицински факултет